

ÉPÍTÉSZETI REPRESENTÁCIÓ A NEMZETISZOCIALISTA NÉMETORSZÁG HÁBORÚS PROPAGANDÁJÁNAK SZOLGÁLATÁBAN

Kalmár Miklós

kalmarmiklos@gmail.com

DOI: 10.20520/JEL-KEP.2019.3.41

Absztrakt

A történelmi kutatás nemcsak írott, hanem képi forrásokkal is rendelkezik. Ezek közé tartoznak a megvalósult vagy meg nem valósult épületek tervrajzai, amelyek mindennél jobban kifejezik azt a megalomán építészeti léptéket, amelyet a nemzetiszocialista időszakban hatalmi propaganda céljaira használtak. Adolf Hitler Berlin helyén egy új „Welthauptstadtot”, világ fővárost képzelt el, amely méltó örököse a Német Császárságnak, ugyanakkor saját hatalmi szimbolikával, kíméletlenül adja szemlélőjének tudtára, hogy az „Új Rend” központjában jár. Albert Speerben, a rendkívül fiatal, jól képzett és karrierjét minden elé helyező építészben a Führer méltó társat talált terveinek kidolgozására és megvalósítására, sőt, szinte tisztelettel és barátsággal tekintett rá. Az agresszív, hódító szándék és maga a nemzetiszocialista ideológia azonban magában hordozta az építészeti koncepció bukását is.

Kulcsszavak

háborús propaganda, építészeti reprezentáció, Welthauptstadt Germania, Albert Speer

ARCHITECTURAL REPRESENTATION IN THE SERVICE OF WAR POPAGANDA IN THE NATIONAL SOCIALIST GERMANY

Miklós Kalmár

Abstract

Historical research is not only based on written sources, but uses pictures and visual sources as well. The latter category includes the plans of completed and never-built buildings, which reflect well the megalomaniac scale of architecture that was characteristic of the national socialist period, especially regarded propagandistic purposes. Adolf Hitler wanted to create a new „Welthauptstadt”, a world capital in Berlin, which would have been worthy successor of the German Empire, while having its own power symbolism at the same time, mercilessly making visitors aware that they are in the center of the „New Order”. In Albert Speer, the excessively young and well-educated architect, who put his career to the first place, the Führer found a worthy collaborator for developing and realising his plans, moreover, he almost looked at the young architect with respect and friendship. Nevertheless, the aggressive, invasive politics and national socialist ideology led to the failure of this architectural concept.

Keywords

war propaganda, architectural representation, Welthauptstadt Germania, Albert Speer

ÉPÍTÉSZETI REPRESENTÁCIÓ A NEMZETISZOCIALISTA NÉMETORSZÁG HÁBORÚS PROPAGANDÁJÁNAK SZOLGÁLATÁBAN

Kalmár Miklós

Az elvesztett első világháború és a versailles-i békefeltételek következtében a gazdaságilag megtépázott, politikai tekintetben, instabil Németországban romokban hevert a nemzet önbi-zalma. A határozott elképzelésekkel és konkrét ellenségképpel a politika színpadára lépő Adolf Hitler szinte kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy a nagyratörő hatalmi célok és a hódító tervek valóra váltásához helyre kell állítani a nemzeti büszkeséget, s vele együtt a biz-tonság, a stabilitás és az erő képzetét.

Ennek érdekében – politikai pályafutása során mindvégig – tudatosan és sikeresen állí-totta céljai szolgálatába a propaganda írásos, szóbeli és vizuális eszközeinek teljes tárházát. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) vezetőjeként Münchenben olykor sörcsarno-kokban, cirkuszokban vagy tüntetéseken népszerűsítette szervezetét és világnézetét. Nem vol-tak ritkák a hivalkodó plakátok, a fáklyásmenetek, a katonai uniformisra hasonlító ruhában, zárt rendben masírozó Sturmabteilung (SA)-tagok gyakori felvonulásának látványa pedig so-kakat mozgósított.¹ Hitler szokásává vált, hogy vitathatatlanul jó színészi képességeit kihasz-nálva, öltözetét a hallgatósága igényeihez igazítsa: saját hívei között barna pártegyenruhát, horogkeresztes karszalagot, derékszíjat és magas szárú, fekete csizmát viselt, míg egy-egy egyetemen tartott szónoklat alkalmával sötét öltönybe, fehér ingbe bújt és nyakkendőt is kötött (Kershaw 2003: 276) Kancellárként is gyakran és meggyőzően pózolt a „nép egyszerű gyermekének” szerepében. Ez a beállítás azonban szöges ellentétben állt a „Führerként” színre lépő Hitlerrel: a politikussal, akinek kancellársága alatt Németország modern, ipari nagyhatalommá, Európa egyik meghatározó tényezőjévé vált, s akinek uralmi rendszere a versailles-i korlátozásokat figyelmen kívül hagyva, hihetetlen ütemben fegyverezte fel újra országát, és gátlástalanul zsarolta szomszédjait a háború kirobbantásának rémképével.

Hitler víziójában az általa elkerülhetetlennek vélt háború Németországot a világszertei tényezőként szerepet játszó Harmadik Birodalommá változtatta. A hatalmi propaganda sok-színű eszköztárában ekkor emelkedett semmivel sem helyettesíthető szerepre az erőt, gaz-dasági potenciált és „felsőbbrendűséget” egyaránt megjeleníteni képes reprezentációs célú

¹ Albert Speer csak 1938-ban szerzett tudomást arról, hogy édesanyja, Luise Speer is az NSDAP tagja. Az asszony párttagságát a következőképpen indokolta: „Évek óta ez [az SA-felvonulás] volt az első alkalom, hogy az erő és a jókedv megnyilvánulásával találkoztam. Azonnal kértem felvéte-lemet, jóllehet semmit sem tudtam a pártról...” (Sereny, Gitta 1998: 107) A témával bővebben fog-lalkozik Nachama (2010szerk.).

építészet. A továbbiakban a főváros legnagyobb szabású beruházási tervei közül vizsgálok néhányat, amelyek éppúgy a Harmadik Birodalom mementói, éppen úgy tükrözik a nemzetiszocialista ideológiát és világnézetet, azok elemzéséhez éppúgy elsődleges forrásként használhatók, mint például a hitleri eszméket rendszerbe foglaló ideológiai mű, a *Mein Kampf*. Bemutatásukhoz írásos dokumentumokat, Hitler beszédeinek egyes részleteit, illetve szóbeli közléseit is felhasználom, amelyek kendőzetlen közvetlenséggel tárják fel a nemzetiszocialista vezetést, a Führert és legbelsőbb környezetét jellemző eszméket, valamint a gátlástalanul ezek szolgálatába állított propagandisztikus eszközöket.

Adolf Hitler kancellársága idején átfogó tervek készültek a leendő „ezeréves birodalomhoz” méltó kulisszák, méltó hatalmi és gazdasági központok kiépítésére: Münchent a „nemzetiszocialista mozgalom fővárosává”, Nürnberget a „Pártnapok városává”, Hamburgot külkereskedelmi központtá tervezték kiépíteni. Az 1938-as Anschlusst követően Bécsset a Birodalom második legnagyobb városává kívánták fejleszteni, amelynek a „délkeleti kapu”² szerepet szánták. Mindezek között a legjelentősebb azonban – minden idők egyik legnagyobb építészeti presztízisberuházása – a Berlinből, Berlin helyén építendő új világváros, a világhatalmi tényezővé emelkedő Nagynémet Birodalom központja lett volna. E célt az elnevezésben is egyértelműen kifejezésre juttatva az új fővárost *Welthauptstadt Germaniának* nevezték.³

A világvárosi léptékű *Welthauptstadt* megtervezéséhez és felépítéséhez a kancellár azonban még a nemzetiszocialista párt régi, vezető pozíciókat betöltő tagjai között is nehezen talált alkalmas vezetőt. A hivatali gyakorlatot követve a város átépítésének készülő terveit közvetlenül a kormányfőnek kellett bemutatni, aki a tervezést kezdettől fogva személyes irányítása, ellenőrzése alatt tartotta. Julius Lippert, Berlin főpolgármestere, noha a nemzetiszocialista párt régi tagja volt, mégsem tudott kellő mértékben azonosulni a feladattal, nem állt kellő mértékben a hitleri vízió megvalósításának szolgálatába; a Führer emiatt nem volt megelégedve az általa prezentált elképzelésekkel. „Sokáig és részletesen magyaráztam neki [Lippertnek], miért legyen 120 méter széles az új sugárút, és akkor most egy 90 méterest rajzol nekem.” – háborgott a kancellár 1936-ban (Speer, Albert é. n.: 83). A főpolgármester azonban – feltehetően a grandiózus tervek anyagi vonzatának ismeretében – nem állt kötélnek, nem ingatta meg az éles kritika,⁴ ahogyan az sem, hogy a kancellár kicsinyesnek és alkalmatlannak tartotta a városvezetői pozíció további betöltésére. A látszatra mindig kínosan ügyelő Hitler mégsem váltotta le a párt régi, megbízható katonáját: Lippert egészen 1940-ig a főváros első embere maradt, a tervezés irányítását azonban kivették a kezéből.

A Birodalmi Főváros átalakításának építési főfelügyelőjévé a Führer Albert Speert nevezte ki (Speer, Albert é. n.: 86). A fiatal, akkor mindössze 32 éves építész a kancellár az új, és a korábbiaknál nagyobb szabású tervek papírra vetésével hivatalosan – a célokat szinte jelképes gesztussal kötve a kiindulási ponthoz – éppen 1937. január 30-án, pártja hatalomra kerülésének negyedik évfordulóján bízta meg.

Úgy tűnik, hogy az egykor művészi ambíciókat dédelgető Hitler az értelmezésében a történelem által rárótt feladat építészeti környezetének megteremtéséhez, saját erről alkotott víziója megvalósításához Albert Speerben talált méltó eszközre és egyben társra. Az ekkor már politikai tekintetben is megbízható,⁵ tehetséges és ambiciózus tervezőben, aki 1934-től,

² Tor nach Südosten.

³ A bécsi tervekre vonatkozóan lásd bővebben: Steiner (2015szerk).

⁴ „Lippert ostoba hólyag, idióta balfácán, nagy nulla.” (Speer, Albert é. n.: 83.)

⁵ Albert Speer 1931 januárjában az NSDAP 474.481-es számú igazolványának lett a birtokosa (Speer, Albert é. n.: 26).

29 éves korától a Harmadik Birodalom főépítészeként dolgozott.⁶ Akit azonban nemcsak a Führer tüntetett ki bizalmával, hanem immár a nemzetiszocialista hatalom propaganda-rendszerét irányítók – Goebbels propagandaminiszter és Walther Funk, 1937-ig birodalmi sajtófőnök – körében is jól ismert volt, sőt, komoly elismerést szerzett.⁷ Speerre minden bizonnyal nagy hatással voltak a rendszer propagandájának látványos, vizuális eszközei. S nem pusztán hatással voltak rá, mint más milliókra, hanem művészként rá is érzett a tömegeket befolyásolni képes mechanizmusra. Ennek elemeit az építészet nyelvére lefordítva szinte utolérhetetlen mélységben közelítette meg a hitleri propagandaeszményt, s ennek részeként *Welthauptstadt Germania* vízióját.

Formai tekintetben mai szemmel nézve talán különös, de a korszakban egyáltalán nem egyedülálló stílust követett, amelyet neoklasszicizmusként lehet definiálni. Az újklasszicizmus az 1930-as és 1940-es években az európai diktatúrák hivatalossá és kötelező érvényűvé váló stílusaként⁸ a központosított hatalom, az önkényuralom és az erőt kifejező rend megjelenítőjévé vált.⁹ Németországban az egyértelműen a Karl Friedrich Schinkel formanyelvében gyökerező, klasszicista hagyományokból táplálkozó középületek, csarnokok és hatalmas felvonulási terek váltak a nemzetiszocialista propaganda és tömegszuggesztió elsőrangú eszközeivé (Meggyesi 2005: 117). A neoklasszicizmus ebben a szerepkörben alapvetően nem formai jellemzőket kanonizáló stílusként, hanem általánosabb értelemben, tartalmi vonatkozásban, a minden európai birodalmak őseinek és mintaképének tekintett Római Birodalmat emlékezetben tartó kulturális jelenségként értelmezhető (Meggyesi 2005: 125).

A mindennapi gyakorlatra vonatkozóan Speer sokat tanulhatott Lippert példájából; ha magát a Führert nem sikerül elkápráztatnia tervrajzaival, esetenként nem szárnyalja túl Hitler fantáziájának szüleményeit, széleskörű elismertsége ellenére aligha maradhat sokáig főfelügyelő, sőt főépítési tisztjétől is búcsút kell vennie. A főfelügyelői megbízás folytonos munkát követelt, s a birodalmi kancellár folyamatos tájékoztatást kért. „Ezzel a [Lippert-féle] berlini vezetéssel nincs mit kezdeni. Mostantól ön [Speer] készíti a tervet. (...) Ha valami elkészül, mutassa meg. Mint tudja, arra mindig lesz időm.” (Speer, Albert é. n.: 83) Úgy tűnik, az építész-főfelügyelő mozgástere viszonylag szűkös volt: döntéseket kizárólag a Führerrel egyetértésben, az ő személyes jóváhagyásával hozhatott. Hitler azonban mindenkor készen állt az egyeztetésre, konzultációra. A reprezentációs célú építészetet ugyanis – a nemzetiszocialista rendszer mindent átható propaganda-rendszerének szerves részeként –, végső soron az örökkévalóságnak szóló üzenetként értékelte, működésének örök időkre emléket állító eszköznek tekintette, amelynek fontossága felülírt minden napi feladatot.

Az újonnan építendő főváros középvonalát egy északról dél felé vezető, mintegy 5 kilométer hosszú tengely képezte volna, amelynek két oldalán a legfontosabb köz- és kormány-

⁶ 1934. január 21-én meghalt Paul Ludwig Troost, a Birodalom korábbi főépítésze. Nem volt kétséges, hogy előbb-utóbb Speer veszi át a munkakörét: ebben már kortársai is egészen bizonyosak voltak.

⁷ 1933 márciusában Speer kapta ugyanis Joseph Goebbelstől a Propagandaminisztérium belső átépítésének feladatát, amelyet az építész képtelenül rövid, két hónapos határidővel vállalt el. Goebbels – kezdeti szkepticizmusa ellenére – elfogadta az ajánlatot, Speer pedig betartotta ígéretét, így vívta ki első alkalommal a propagandaminiszter elismerését. Ezzel a teljesítménnyel került be Hitler látókörébe is. Walther Funk, aki 1933-tól 1937-ig birodalmi sajtófőnök, majd 1937-től 1939-ig gazdasági miniszter, végül pedig 1939 és 1945 között a Birodalmi Bank elnöke volt, így szólt s tervezőhöz Troost halálhírének bejelentésekor: „Gratulálok! Most már maga az első!” (Speer, Albert é. n.: 57)

⁸ Az NSDAP 1928-ban tartott kongresszusán ítélte el a „radikális építészetet”, majd 1933-ban a *Bauhaus*-iskolát is megszüntették.

⁹ Hasonló stílusú épületeket emeltek az 1930-as évek közepétől a Szovjetunióban.

hivatalokat helyezték el. Az északi végében a *Großer Platz* helyezkedett el, hosszának harmadánál állt volna az a diadalív, amelynek első vázlatait maga Hitler vetette papírra még 1925-ben, míg délen az akkori világ legnagyobbjának tervezett vasúti pályaudvara, a *Südbahnhof* zárta az útvonalat (Krier 1985: 49).

A *Großer Platz*ot a Nagynémet Birodalom ideológiai, politikai és katonai központjának, a világ legnagyobb terének, az új Berlin legfontosabb építészeti súlypontjának tervezték.¹⁰ Speer 1937-ben készítette az első rajzokat, de a végleges kialakítás csak 1940-re látott napvilágot. A hatalmas épületekkel szimmetrikusan tagolt, téglalap alakú tér északi végét a Nagy Csarnok óriási, a római Szent Péter bazilikára emlékeztető, kupolás tömbje zárta. A Führerpalota a nyugati oldalon kapott volna helyet. A keleti oldal sem állt nyitottan: itt a régi Reichstag 1894-ben átadott épülete állt. Az új szárnyakkal bővített épületben a tartományi Parlament ülésezett volna. Tőle nyugatra egy ikerpalota-együttest terveztek: a nyugati ikerépületben a Wehrmacht új főparancsnokságát, keleti párjában a kancelláriát helyezték el (Krier 1985: 72–73). A diktatórikus kormányzati elképzelések egyértelmű nyíltsággal képezték le *Germania* főtere, a *Großer Platz* koncepciójában: a Führer magánpalotáját a kancellária közvetlen közelébe tervezték, sőt, a két egységet kényelmi és – ami ennél minden bizonnyal fontosabb – biztonsági okokra hivatkozva egybeépítették volna, hogy a Vezérnek ne kelljen a nyílt téren áthaladnia! Fel sem merült a különböző funkciók építészeti szétválasztásának igénye. Éppen ellenkezőleg: a tér épületeinek egymásra vonatkoztatott elhelyezése és egymáshoz igazított tervei egyértelműen leképezték, vizualizálták azt a struktúrát, amelyben a mindenkori Führer kormányzati és katonai értelemben egyaránt, lényegében teljhatalmat gyakorolt, míg a Reichstag gyűlése gyakorlatilag csupán szimbolikus jelentőséggel bírt.

A Speer-féle *Germania* tervei között a legismertebb a *Große Halle* épülete. A minden képzeletet felülmúlóan túlzó méretű csarnok egy 300x300 méter nagyságú, gránitkőből készült kockán álló, 250 méter belső átmérőjű, kör alakú kupola lett volna. Az épület belső magassága elérte a 220 métert. A lanterna önmagában is meghaladta a római Szent Péter bazilika vagy az ugyancsak az Örök Városban található Pantheon kupolájának nagyságát. A kör alakú gyűlésterem csak a lanternából kapott természetes fényt. Körben 100, magas, hófehér pillér állt, amelyek szigorú rendjét csak a főbejárattal szemben kiképzett, félköríves fülke törte meg. A fülke és az aranyozott mozaik a horogkeresztben álló birodalmi sas szobrának biztosított építészeti hangsúlyt. A szónoki emelvényt pedig éppen ezalatt helyezték el: Hitler a tervek szerint innen harsoghatta volna beszédeit a teremben elférő mintegy 180.000 fős hallgatóságának, a rádión keresztül pedig szinte az egész világnak.¹¹ Az épület szimbolikus tartalmát a főbejárat elé tervezett két szobor mélyítette el. A jobb oldalon Atlas tartotta volna a Mennysországi boltozatát, míg a vele szimmetrikusan felállítandó Tellus a Földet hordozta vállán. A Nagy Csarnokot egy horogkeresztes felségjelen álló, széttárt szárnyú birodalmi sas koronázta volna meg. Hitler azonban utólag – már 1939. nyarán (!) – módosította ezt az elképzelést: „A sas ne horogkeresztben álljon, hanem a földgömböt uralja! A világ legnagyobb épületének megkoronázása a földgömb feletti sas legyen.” (Speer, Albert é. n.: 176) A Führer víziójában a birodalmi sas – a bejárat Atlas és Tellus-szobraival együtt – tehát már a háború megkezdése előtt uralkodott az egész világ felett: ebből a hatalmi szimbólumokkal terhelt térből a Führer valóban az egész világhoz kívánt szólni.

Spandau fogsága alatt írt feljegyzéseiben Speer így vélekedett az épületről, s a tervezés folyamatáról: „1950. június 22. (...) A tervek szerint éppen ezekben az 1950-es hetekben

¹⁰ A tervezett munkálatok anyagi vonzatáról igen kevés adat áll a kutatók rendelkezésére. Albert Speer a *Großer Platz* költségvetését 5 milliárd birodalmi márkára becsüli. (Speer, Albert é. n.: 173)

¹¹ Az épület a statikai tervek szerint 176 darab, egyenként 20.000 m³ űrtartalmú pilléren nyugodott volna, amelyek 30 méteres mélységben támaszkodtak volna a stabil altalajra. (Krier 1985: 77)

zárult volna le az első szakasz »Germaniának«, a világ új fővárosának felépítésében. (...) 1939-ben [de még a háború kitörése előtt] már hozzá is láttunk a legnagyobb szabású épülethez, a Nagy Csarnokhoz, amely majd meghatározza az összbenyomást; a kijelölt helyszíneken már megkezdődtek a bontási munkálatok, a gránitot is megrendeltük. (...) Ma már azon töprengök, nem volt-e mindez Hitler részéről csupán megtévesztési manőver, hiszen a szóban forgó határidő természetesen diplomáciai és ügynöki körökben is közismertté vált, márpedig ahhoz kétség sem férhetett, hogy ezeket a terveket a legrövidebb ideig tartó háború is felborítaná.” (Speer 1999: 197–198)¹² Érdekes kérdésfelvetés! Különösen annak ismeretében az, hogy a Nagy Csarnok tervezésekor maga Speer fogalmazott meg olyan aggályokat, amelyeknek csak háborús helyzetben lett volna jelentőségük. Az építész ugyanis arra figyelmeztette Führerét, hogy olyan épületet terveznek a főváros közepére, amely kitűnő tájékozódási pontként szolgálhat az ellenséges pilótáknak. Hitler ezt látszólag nem találta reális veszélynek, s a háború kirobbantása előtt mindössze néhány hónappal is teljes magabiztossággal nyilatkozott: „Göring [mint a légierő főparancsnoka] biztosított, hogy egyetlen ellenséges repülőgép sem hatolhat be Németországba. Nem hagyjuk, hogy megzavarják a terveinket.” (Speer, Albert é. n. : 170) E megnyilatkozás szerint fel sem merült benne annak a lehetősége, hogy a Harmadik Birodalom valaha védekezésre kényszerül, és Berlint ellenséges repülőgépek támadják meg. A Nagy Csarnok tervezésekor azonban mégis hajlandó volt egyetlen kompromisszumot elfogadni, ami éppen a kupola ellenálló képességét érintette: az eredetileg gránitból tervezett szerkezetet Speer javaslatára acélszerkezetre cserélték volna, amely jobban ellenállhatna úgy a környezeti hatásoknak, mint egy esetleges légitámadás keltette légörvények pusztító erejének: „Mégiscsak előfordulhat, hogy repülőbomba találja el a kupolát, és sérülést okoz a boltozatban. Hogy gondolja a javítást omlásveszély esetén?” – fordult a Führer az építéséhez 1939-ben (Speer, Albert é. n. : 169)

Nem valószínű tehát, hogy Speer spandaui vádló megjegyzése megfelelt volna a valóságnak. Ha a Führert pusztán valamilyen taktikai megfontolás vezette volna, feltehetően nem szentelt volna annyi időt a tervek csiszolására, a hatalmi szimbolika finomítására, nem rendelte volna magához főépítészt akár éjnek idején is, és az sem valószínű, hogy ekkora anyagi keretet biztosított volna egy csupán megtévesztési célokat szolgáló manőverhez. A Németországot, illetve Berlint érő esetleges ellenséges támadások, ellentámadások gondolata azonban – több ezzel ellentétes értelmű megnyilvánulása ellenére – úgy tűnik, már 1939 nyarán sem volt idegen a Führertől és a politikai vezetéstől. Egy azonban bizonyos: a Nagy Csarnok megépítésével „a berlini építkezések egész addigi nagyságrendje felborult volna...” (Speer, Albert é. n. : 84.)

A *Großer Platz* nyugati oldalát a Harmadik Birodalom mindenkori Führérének városi palotája zárta le. A tervezés 1938-ban kezdődött. A mintegy 240 méter hosszú homlokzatú és több mint 40 méter magas épületet a hivatalos „kancellári rezidencia” elnevezés helyett jogszerűen nevezhetjük palotának, hiszen az Otto von Bismarck által használt hasonló rendeltetésű épület alapterületét mintegy négyszázötvenszeresen haladta meg, míg a Nero császár által építtetett, legendákkal övezett Domus Aurea területét kétszeresen szárnyalta túl: a díszkertekkel együtt kétmillió négyzetméterre tartott igényt (Speer, Albert é. n. : 171). Ebben az esetben sem véletlen, hogy Hitler lakóhelyéhez összehasonlítási alapot a Római Birodalom épített örökségében kerestek, s példaként éppen e birodalom legnagyobb palotája került szóba: az építészet eszközeivel óhatatlanul tolmácsolni szándékozva a két birodalom, s azok teljhatalmú vezetőinek hasonlatosságát, egymáshoz mérhető történelmi nagyságát. A nemzetiszocialista Németország Führere nem élhetett szerényebb körülmények között, mint egykor Nero császár.

¹² Speer itt ellentmondásba kerül önmagával, ugyanis visszaemlékezései szerint Hitler igenis számolt egy esetlegesen bekövetkező bombázás lehetőségével, lásd az 5. oldalt.

A palota terveivel azonban szöges ellentétben állt a népvezér puritánságáról a tömegekben kialakított kép, amelyet Goebbels és minisztériuma a propaganda minden eszközével folyamatosan táplálni és hangsúlyozni igyekezett. A hangsúlyozottan plebejus származású, a „nép egyszerű gyermekeként” aposztrofált Führerről alkotott képpel kívánták kifejezni, hogy az „Új Rendben” – a régivel ellentétben – már nem a származás és a rang, hanem az egyéni teljesítmény a felemelkedés kulcsa. Semmiképpen sem lehetett véletlen tehát, hogy a kancellár senkinek sem engedte meg, hogy az épület tervrajzait megtekintse. Sőt! Hitler még a saját legbensőbb környezete előtt is magyarázkodásra kényszerült, vagy értsük inkább úgy, hogy a saját belső hívei számára is szükségesnek tartotta megmagyarázni elképzeléseit. A hatalmas komplexum tervezőjének a következő szavakkal indokolta például a palota szükségességét: „Tudja, én magam beérvén egy egészen egyszerű, kis berlini házzal. Elég hatalmam és tekintélyem van; nem kell ekkora fényűzés a támogatásomra. De higgye el: azoknak, akik egyszer majd utánam jönnek, égető szükségük lesz ilyen reprezentációra. Sokan csak így tudják majd tartani magukat. Szinte hihetetlen, mekkora hatalmat kölcsönöz egy kis formátumú személyiségnek a külvilág előtt, ha ilyen viszonyok között nyilatkozhat meg.” (Speer, Albert é. n. : 172) A források alapján valószínűsíthető tehát, hogy Hitler sokkal inkább számító volt, mint őszinte, amikor Speernek az egyszerű, kis berlini házról beszélt. A hatalmi reprezentáció vizuális eszközeiben rejlő lehetőségeket azonban ezúttal is megdöbbenő pontossággal ismerte fel, és kíméletlen céltudatossággal akarta kihasználni. Minden bizonnyal remélte, hogy maga is tovább emelheti már meglévő hatalmát és tekintélyét. Taktikusan terelte azonban az érvelést – feltehetően elsősorban a saját szerénységéről alkotott kép védelmében – a Birodalom jövőjéről, az őt követő szerényebb képességű vezetőkről való gondoskodás szándéka felé.

A leendő *Adolf Hitler Platz*ra néző, reprezentatív palota homlokzatára építészeti szempontból szokatlan megoldással mindössze két nyílást terveztek: a főbejáratot, az épület méretéhez viszonyítva szűk, alacsony acélkaput, valamint felette, lényegében az ötödik emelet, egészen pontosan 14 méteres magasságában elhelyezkedő erkélyt. A Führer erre kilépve szólhatott volna a reményei szerint mindig éljenző tömeghez. A palota homlokzatának semleges háttere előtt a figyelem csak az ő elérhetetlen magasságban megjelenő alakjára és mindent betöltő hangjára irányult volna.¹³ A szónok személyét hatásos eszközökkel középpontba állító, puritán, sőt sivár homlokzat-képzés azonban nemcsak formai megoldás, hanem az épület rendeltetésével szorosan összefüggő, fontos követelménynek felel meg: „Nem zárható ki, hogy egyszer arra kényszerülök, hogy népszerűtlen intézkedéseket tegyek. Akkor pedig talán zavargások lesznek. Erre az esetre pedig föl kell készülni: a térre néző minden ablak nehéz, acélból készült, golyóálló tolószárnyakat kap, az ajtók is legyenek acélból, a térre vezető egyetlen utat pedig nehéz vasráccsal kell lezárni. A Birodalom központja legyen olyan védhető, mint egy erődítmény.” (Speer, Albert é. n. : 173)¹⁴ – fogalmazott Hitler 1939-ben a komplexum tervezése közben. Nem tudhatjuk pontosan, hogy milyen „népszerűtlen intézkedésekre” gondolt, az 1939-es dátum azonban árulkodó – feltehetően a háború kirobbantására célzott. A Führer természetesen nem tudhatta, hogy országa vesztesen kerül ki a konfliktusból, az idézetből viszont egyértelműen kitűnik, hogy tudatában volt annak: a harcok kitörésének híre nem fog osztatlan lelkesedést aratni a németek körében. A szigorúan megkövetelt

¹³ Speer, mint kitűnően képzett építész, természetesen nem engedhette meg, hogy a főhomlokzat ilyen sivár maradjon; az épület egyhangúságát, a homlokzat egysíkúságát párosan elhelyezett dór oszlopok sorával törte meg. Az így kialakult téglalap alakú szabad falfelületeket beljebb léptette és mozaikokkal díszítette, így az épület síkja is megtört (Krier 1985: 84–85).

¹⁴ Megfigyelhető, hogy Hitler több ablakról beszél; ennek oka az, hogy a szóban forgó épület a régi, Wilhelmsplatzon álló Birodalmi Kancellária. Az idézetben megfogalmazott igényeknek próbált megfelelni Speer az új Führerpalota tervezésénél.

erődítményszerű kiképzést ennek alapján tehát egyértelműen az indokolta, hogy Hitler már ekkor is, és feltehetően mindvégig tartott a támadóktól, a merénylőktől. Amíg a Nagy Csarnok kupolájának tervei kapcsán – ugyancsak 1939-ben – ellenséges légitámadás lehetősége vetődött fel, addig ebben az esetben elsősorban saját, felsőbbrendűnek kikiáltott, árja népétől kívánta a Führer jól védhető erődítménnyel elhatárolni magát.

A Führerpalota belső kialakítása azonban messzemenően méltó volt az épület propagandisztikus és reprezentatív funkciójához. A belső udvarról északi irányban hatalmas, csarnokszerű hivatali helyiségek nyíltak, a középpontot a méreteivel is lenyűgöző bankett-terem képezte, amelyben egyszerre több mint ezer vendég foglalhatott helyet. A déli szárnyban Hitler személyes lakosztálya mellett egy 400 fős, barokk és rokokó kastélyokat idéző színháztermet alakítottak volna ki. A déli szárny foglalta magában a Führer reprezentatív dolgozószobáját is. Hitler hatalmas, dúsan faragott, tölgyfa asztalnál fogadta volna a külföldi vendégeket, akik minden bizonnyal örültek volna a felkínált ülőhelynek; ahhoz ugyanis, hogy a dolgozószobáig eljussanak, a palotán belül 504 métert kellett volna gyalogolniuk (Krier 1985: 85). A tervező Albert Speer ezúttal is meggyőzően alkalmazta ugyanis azt, a Birodalmi Kancellária épületében már bevált téralakítási módszert, amellyel a Führerhez látogatóba érkezőket „megsétáltatta”. A hatalmas termek és csarnokok azt a célt is szolgálták, hogy Hitler dolgozószobájába kizárólag hosszú út megtétele után, a pompás látvány hatása alatt érkezzen a vendég, aki ezáltal félreérthetetlenül szembesül kisebbségének és alárendeltségének tényével. „A bejáratától a fogadóteremig vezető hosszú úton érzékelhetnek valamit a Német Birodalom nagyságából”¹⁵ – világította meg az elképzelés propagandisztikus tartalmát egy beszélgetésben Hitler.

A *Großer Platz* keleti oldalán a Reichstagot bővítették volna északi és déli irányban két új szárnyal, hogy az épület a megnövelendő ország nagyobb számú képviselőit is befogadhassa. A tér déli végére viszont – az új Kancellária párjaként, annak főbejáratára szimmetrikusan – az *Oberkommando der Wehrmacht*, vagyis a hadsereg főparancsnokságának palotája került. Jó néhány esetben még a kedvelt főépítész sem lehetett biztos abban, mely elképzelésével vívhatja ki Führere elégedettségét. Feltehetően ez a kényszer szülte a tervezésénél ebben az esetben alkalmazott munkamódszert. A formai kialakításra számos tervvariáció készült ugyanis, Hitler többszöri változtatás után döntött az 1940-ben rajzolt változat mellett. Az építész a tapasztalat még ekkor is körültekintésre intette. Nem kezdett azonnal hozzá a kivitelezéshez: az épület látványát döntően befolyásoló elemekről, többek között a főbejáratról hatalmas, 1:1-es méretarányú makettet készíttetett. Állványzatot emeltetett a palota leendő helyszínén, amellyel a makett a helyszínen felállítható lett. Ez a „díszlet” beváltotta a hozzá fűzött reményeket: segítségére volt a megfelelő szín-és anyagösszetételek kiválasztásában, valamint az éjszakai megvilágításhoz szükséges fényszórók optimális elhelyezésének meghatározásában, s nem utolsósorban közrejátszott a „megrendelő” meggyőzésében is (Krier 1985: 91. és 95.).

Emellett persze még egy, legalább ennyire fontos, ideológiai feladata volt az egész, nyilvánvalóan hatalmas összegekbe kerülő, demonstrációnak is beillő „produkciónak”: a birodalmi hadsereg főparancsnokságának neoklasszicista stílusú palotája, a homlokzat hatalmas oszlopainak fejezeteiről letekintő, aranyozott oroszlánszobrokkal egyértelműen szemléltette az egész világ előtt a – már hadban álló – Németország hatalmát, gazdasági potenciálját és sugallta eljövendő dicsőségét. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy a hadsereg főparancsnoksága volt az egyetlen olyan épület a *Großer Platzon*, amelyikbe eredetileg is terveztek bunkert (Krier 1985: 95).

¹⁵ A Führer idézett szavai a tervezés során, az építéssel folytatott beszélgetésben hangzottak el. (Speer, Albert é. n.: 114)

A nemzetiszocialista építészeti stílus „prototípusává”, a korszak jelképévé az Új Birodalmi Kancellária épülete emelkedett, annak ellenére, hogy nem a központi tengely mentén helyezkedett el. Ez volt ugyanis a fővárosba tervezett új épületek közül az egyedüli, amelyik teljes egészében felépült. Ikonikus jellegét, a propagandában betöltött fontosságát jól mutatja, hogy az épület átadása után színes fotókkal illusztrált, több nyelven kiadott, reprezentatív kötet látott napvilágot, amelyben maguk a tervezők látták el magyarázatokkal és kommentárokkal az olvasókat.¹⁶

Jogosan merülhet fel a kérdés: miért volt szükség új épületre, hiszen a Wilhelmstraßen állt Németország kancellári hivatala? Kinevezését követően Hitler ebbe a régi, még a 18. században barokk és rokokó stílusban épült palotába költözött.¹⁷ Az alig néhány évvel korábban, 1929 és 1930 között új szárnyal bővített épület azonban nem elégítette ki a Führer igényeit: „Olyan, mint egy szappankonzern székháza!” – vélekedett a hozzáépített részekről (Speer, Albert é. n. : 113), továbbá kifejtette, hogy a német nemzet Führereként és birodalmi kancellárjaként nem teheti át székhelyét „régikastélyokba”, amelyeket semmiképpen sem tart egyenértékűnek külföldi hatalmasságok reprezentatív hivatali helyiségeivel összehasonlítva (Speer, Albert é. n. : 172) Hitler viszonylag sokáig töprenghetett a megoldáson; végül csak 1938 januárjának végén rendelte magához Speert, hogy újabb feladatot adjon főépítészenek: „Sürgős megbízásom van az ön számára. Hamarosan igen fontos tárgyalásaim lesznek. Nagy termekre és csarnokokra lesz szükségem, amelyekkel különösen a kisebb potentátoknak tudok imponálni.” (Speer, Albert é. n. : 113) Ismét visszaköszönnek a Führerpalota terveit megalapozó, megindokoló propagandisztikus elvek: a méretek és a fényűzés ismét a gyenge vezetőket segítő, ebben az esetben inkább őket megdöbbentő összképükkel lenyűgöző, ellenállhatatlanul hatásos propagandaeszköznek minősülnek. A Führer így folytatta: „Építési területként az egész Voss-Straßét a rendelkezésére bocsátom. Nem számít, mennyibe kerül. De nagyon gyorsan kell haladni és mégis szilárdan építkezni. Mennyi időre van szüksége? Tervekkel, bontással, mindennel együtt? Másfél, két év már túl sok lenne. El tud készülni 1939. január 10-ig? A következő diplomáciai tárgyalást már itt akarom tartani.” (Speer, Albert é. n. : 113) A grandiózus méretek mellett a legfőbb értéket a szilárdság, mondhatni az értékállóság képviselte a Führer szemében: ebben az esetben is kizárólag maradandó anyagokból emelt épület válhatott a megingathatatlan hatalom méltó jelképévé. Még ugyanazon a napon a Führer a következőket mesélte környezetének: „Főépítés felügyelőm [Speer] kért néhány óra gondolkodási időt, aztán este visszajött egy határidőnaplóval és azt mondta: »Március valahányadikára lebontjuk a házakat, augusztus elsején lesz a bokrétaünnep, január 9-én pedig, Führerem, jelenteni fogom a befejezést.« Én magam is ebben a szakmában, építkezésen dolgoztam, és tudom, mindez mit jelent. Ilyen még sose volt. Ez egyedi teljesítmény.” (Speer, Albert é. n. : 113) Speer jellemző fordulattal tette hozzá: „Valóban az volt életem legkönnyelműbb ígérete. De hát Hitler elégedettnek mutatkozott.” (Speer, Albert é. n. : 113) A karrierista építész nem mert megkockáztatni, hogy az államfőnek csalódást okozzon, és elfogadott inkább egy olyan határidejű megbízatást, amelynek kivitelezhetőségében maga sem volt egészen bizonyos? Vagy esetleg a hitleri építészeti víziót magáévá tevő művész elragadtatása írta felül az általa egyébként jól ismert realitásokat? Mindkettő lehetséges: a legvalószínűbb, hogy a két szempont együtt, egymást erősítve érvényesült. A Führer politikai környezetének működési mechanizmusa azonban mindenképpen jól tetten érhető: „De hát Hitler elégedettnek mutatkozott.” A

¹⁶ *Die Neue Reichskanzlei*. München (é. n.), Zentralverlag der NSDAP. Franz Eher Nachf. GMBH.

¹⁷ Az épületet Carl Friedrich Richter tervezte, 1738 és 1739 között készült el. Később, 1869-ben a porosz állam kezébe került, 1878-tól pedig a mindenkori birodalmi kancellár – mely pozíciót Otto von Bismarck töltötte be – és hivatala költözött az épületbe. Hivatalosan a német egység kikiáltásától, 1871. január 18-tól nevezik Birodalmi Kancelláriának. (Huber 1963: 832–833)

Führer rendkívüli befolyásának minél szélesebb körben történő érvényre juttatásában a hatalmi propaganda szervezőinek, köztük a főépítész Speernek is, Hitler elégedettsége mindvégig szinte a legfontosabb célkitűzése volt. Ugyanakkor kulcsfontosságú szempont ugyan-ezen szereplők kezében a Führert informáló hírek szerkesztése vonatkozásában is.

A Harmadik Birodalom főépítésze haladéktalanul munkához látott. Egyik legelső feladatának jellemző módon azt tekintette, hogy megrendelje a majdani belsőépítészeti hatás kiteljesítéséhez nélkülözhetetlen kézi csomózású szőnyegeket a kancellária megfelelő helyiségeibe. Azok szállítási határideje ugyanis – a szőnyegek tradicionális készítmódjának időigényessége miatt – csak az azonnali rendeléssel látszott tarthatónak (Szabó 2008: 160, 16. sz. jegyzet).

Speer állta a szavát; a palota alig egy év leforgása alatt felépült (Speer–Wolters 1940 szerk.: 16). A rendkívül gyors munkában több mint 8000 építőmunkás, kőfaragó, művész és egyéb szakember vett részt. A kész épület összesen 420 fedett helyiséget foglalt magában, míg maga az építési terület 16 hektárra terjedt ki.¹⁸ Az építészeti célkitűzés ebben az esetben meglehetősen egyszerűen körvonalazható volt: a külföldi látogatókat minden eszközzel le kellett nyugózni!

Az új Birodalmi Kancellária palotájának tervezésével kapcsolatban jó néhány határozott formában megfogalmazott elvárás messzemenően vall Hitler és a nemzetiszocialista elit történelemszemléletéről. A Führer a kancellária épületének a „szappankonzern székházához” hasonlított, a megvetett weimari köztársaság által épített modern toldását éppúgy nem bontották le, ahogy az eredeti, régi kancelláriaépületet sem. Ezeket az épületrészeket teljes egészében integrálták az új komplexumba. Az építkezésnek nemcsak a palota maga, hanem a vele egy időben létesített kertek, parkok és udvarok is a részét képezték. Az újonnan emelt hivatal parkjának ugyanis érintetlenül magában kellett foglalnia azt a korábbi épülethez tartozó kertet, amelyben Otto von Bismarck oly szívesen sétált (Krier 1985: 125).¹⁹ A Führer kiemelt tisztelettel övezte a Vaskancellárt, akit II. (Nagy) Frigyes porosz király mellett egyik személyes példaképének tekinthetett, és akinek erős államát minden eszközzel visszaállítani igyekezett. Érdemes feltenni a kérdést, hogy vajon mennyire volt tudatos részéről a kontinuitásra való építészeti hivatkozás? Mennyire volt célja Hitlernek, hogy ezzel az eszközzel a vilmosi és bismarcki porosz állam örökösének láttassa magát?

Talán mindkét kérdésre állító válasz adható. Bismarck segítségével egyesítette Poroszország föderációba a német államokat, így alakulhatott ki a Német Császárság. A Vaskancellár ennek következtében 1871 után már nem csak Poroszország, hanem I. Vilmos császár egész birodalma felett gyakorolhatta hatalmát. A lakosság körében pedig oly nagy népszerűsége miatt, hogy még életében egész „zarándokcsoportok” keresték fel Friedrichruhban álló otthonában (Kershaw 2003: 31). A császársági államforma csak 1918-ig állott fenn. Az elvesztett I. világháború után Németország köztársasággá alakult, és a versailles-i békekötés aláírásával jelentős területeket veszített. A kancellári tisztégért kampányoló Hitler beszédei és az NSDAP röplapjai ugyanakkor egyaránt azt ígérték, hogy hatalomra jutásuk esetén visszaszerzik az elcsatolt országrészeket, és helyreállítják a nemzetközi közönség előtt Németország megtépázott tekintélyét (Hamza 1999: 779). Mindezeket az elképzeléseket jól támasztotta alá a – papíron még demokratikus – állam új elnevezése: Nagynémet Birodalom vagy Harmadik Birodalom. Olyan ország tehát, amelyik a Német-Római Császárság és az

¹⁸ Az építkezés propagandisztikus jellegét jól mutatja, hogy a kivitelezés folyamatáról több festményt is készített Paul Herrmann (1864–1946). (Speer é. n. szerk.: 28–29).

¹⁹ A kert ugyan majdhogynem érintetlen maradt, de kiegészítették egy korábban nem létező üvegházzal, mely az impozáns díszkert északi végében helyezkedett el. (Speer é. n. szerk.: 117).

egyesített, bismarcki Németország örökségét hordozza, és minden kétséget kizáróan, minden vonatkozásban azok utódállama; birodalomként ugyanakkor nemzetiségi állam, területe ugyanis túlterjed az etnikai határokon. Minthogy 1933-ban az ország határai a versailles-i békében meghatározottak szerint húzódtak, a hitleri állam elnevezése egyúttal a hódító szándékra, illetve a – nemzetiszocialista interpretáció szerint jogos – tulajdon visszaszerzésére is utalt (Hamza Gábor 2013: 261). Semmiképpen sem véletlen tehát, hogy a Führer dolgozószobájának kandallója fölött Otto von Bismarck egész alakos portréja, Franz von Lenbach festménye függött (Speer é. n. szerk.: 97). Mi több, Hitler halálának színhelyén, az Új Birodalmi Kancellária bunkerének dolgozószobájában, II. (Nagy) Frigyes porosz király arcképe kapott helyet (Sebők 2006: 167).²⁰

Az új birodalom kancelláriájának külső megjelenése – noha fő célja éppen az elkápráztatás, az ország és vezetője nagyságának kifejezése volt – mégsem nevezhető hivalkodónak, sőt, a későbbi berlini tervekkel összehasonlítva kifejezetten visszafogott épület benyomását kelti. Az anyaghasználat és a rendkívül finom részletképzés ugyanakkor ellentmondani látszik ennek. A két déli főbejárat a Voss Straße 4. és 10. szám alatt volt. A bronzból öntött kapuk előtt négy szögletes pillér magasodott, amelyek felett a horogkeresztes felségjelen álló birodalmi sas domborműve volt látható (Speer é. n. szerk.: 125).

A kerti homlokzat azonban annál hivalkodóbb volt. A középső traktust teljes egészében fehéres mészkő borította, a kaput pedig oszlopcsarnok rejtette. A 10 karcsú, dór stílusjegyeket viselő tartópillér fejezetei aranyozott bronzból készültek, a hozzájuk vezető lépcsősor két szélén pedig egy-egy életnagyságú, Josef Thorak által öntött bronz lovat ábrázoló szobor állt (Speer é. n. szerk.: 33–34 és 38). Az oszlopcsarnok előtt egy kerti medence helyezkedett el, majd a szigorúan szimmetrikus elrendezésű utak valamelyikén észak felé haladva juthatott el a látogató az üvegházig, amelynek stílusjegyei tökéletesen rímelték a palota egyes építészeti elemeire.

Mi lehet az oka annak, hogy a széles tömegeknek is látható utcafront kialakítása viszonylag szerény, míg a csak a „belső kör” számára nyitott belső homlokzat sokkal pompásabb? Valószínűleg ugyanaz a magyarázat, mint Hitler városi palotája esetén: a „nép egyszerű gyermekeként” tetszelgő Führer leplezni kívánta a valóságot, így akarván fenntartani a Goebbels által sugalmazott plebejusvezető imázsát, amely képnek a nyilvánosság előtt szereplő politikus mindig meg kívánt felelni.

A viszonylag szerény külső szöges ellentétben állt a fényűző belső terekkel. Speer először alkalmazta azt a téralakítási módszert, amellyel a Führerhez látogatóba érkező diplomatákat, követeket és egyéb külföldi hivatalnokokat az épületen belül „megsétáltatta.” Az indokolatlanul sok terem, csarnok és galéria egyértelműen azt a célt szolgálta, hogy Hitler fogadótermébe – vagy bennfentesebb politikus esetében a dolgozószobájába – csak hosszú út megtétele után, még a grandiózus látvány hatása alatt érkezzen a vendég, aki így félreérthetetlenül szembesül kisebbségének és alárendeltségének tényével. Mindenképpen érdekes adalék, hogy az építész maga sem volt biztos abban, hogy megrendelője tetszését is elnyeri-e

²⁰ Joseph Goebbels propagandaminiszter Franklin Delano Rooseveltt amerikai elnök 1945. március 12-én bekövetkezett halálakor Nagy Frigyes 1762-es esetére hivatkozott, akinek a héteves háború alatt katonai ereje gyakorlatilag kimerült, és uralmát az mentette meg, hogy hirtelen elhunyt az ellene háborút viselő I. Erzsébet orosz cárnő. Az új cár, III. Péter, azonnal békét kötött Nagy Frigyessele, s a porosz uralkodó így könnyedén legyőzhette a szintén vele szemben álló Mária Teréziát, megteremtve egy új, erős európai nagyhatalmat. Goebbels szerint Rooseveltt elhunytával „Ismét meghalt a cárnő, a történelmi fordulat megvalósult!” Lelkesedése Hitlerre is átragadt, aki így kommentálta az eseményeket: „Itt a nagy csoda, amelyet mindig megjósoltam. Kinek lett megint igazsága? A háború nincs veszve! (...) Rooseveltt halott!” (Speer, Albert é. n.: 482)

ez az ötlet. A Führer azonban nem hagyta kételyek között legrejtettebb gondolatainak ez esetben is hű tolmácsolóját: „A bejárattól a fogadóteremig vezető hosszú úton érzékelhetnek valamit a Német Birodalom nagyságából!” (Speer, Albert é. n.: 114)

Milyen is volt hát az enteriőr? A látogató a Wilhelmsplatzról nyíló, keleti főbejárat lépcsősorát maga mögött hagyva egy óriási, négyszögletes, belső díszudvarra ért. Az innen továbbvezető néhány lépcsőfokot Arno Breker egy-egy bronzszobra szegélyezte: a két meztelen férfialak egyike a Párt, a másik pedig a Hadsereg allegóriája volt. (Schäche 2008 szerk.: 70.; Speer é. n. szerk.: 23–24) A lépcsősort követően a vendégek útja nagy méretű csarnokon vezetett keresztül: az előcsarnokot a sötét és vörös színekben pompázó, hatalmas üvegtetővel fedett Mozaikterem követte, amelynek padlóját 1.8x1.8 méteres, fényesre csiszolt márványlapokkal burkolták. Speer a csiszolt márványlapok padlóként való alkalmazásáról azonban szívesen lemondott volna. Egy alkalommal – már az építkezés alatt – felhívta Hitler figyelmét arra, hogy ezek sima felülete nagyon csúszós. A Führer azonban ezt a látszólag egészen építészeti, sőt inkább gyakorlati kérdést is ideológiáivá fordította, s frappánsan így felelt: „Éppen így jó; a diplomaták mozogjanak csak sikamlós területen.” (Speer, Albert é. n.: 125)

A Mozaiktermet a Kupolacsarnok 15 méter átmérőjű, kör alaprajzú tere követte. Ez az a helyiség, amely sehogyan sem illeszkedik a palota katonás rendben egymás után sorakozó grandiózus, szögletes termeihez. Paradox módon mégis a Kupolacsarnok az, amelyre mindenképpen szükség volt; az építési telek vonala – a Voss Straße enyhe íve miatt – egy ponton ugyanis megtört, és a Kancellária épülete ezt a törést a Kupolacsarnokon keresztül – mintegy csuklópontként használva azt – vette fel. A szigorú, klasszikus formákat előnyben részesítő nemzetiszocialista építészet ugyanis semmiféle szabálytalanságot nem tűrhetett meg. A csarnok falait élénkpiros színű márvány borította – néhány helyen fehér díszítéssel – míg a megvilágítást itt is egy felülvilágító volt hivatott biztosítani. (Speer–Wolters 1940 szerk.: 16) Két bejárata felett a falat domborművek – Hermann Kaspar alkotásai – díszítették: a Márványgaléria irányában a Harcos, a másik ajtó felett pedig a Géniusz allegóriája helyezkedett el. (Speer é. n. szerk.: 57–59)²¹

A legimpozánsabb csarnok az ezt követő, több megoldásában a francia kastélyok báltermi, tükörgalériái által ihletett (Krier 1985: 147), gobelinekkel díszített (Speer é. n. szerk.: 68) Márványgaléria volt (Krier 1985: 128), amely – a Führer különös tetszését elnyerve – az újkori paloták mintájának tekintett versailles-i kastély tükörtermének méretét több mint kétszeresen múlta felül.

A galéria hossz tengelyének közepéről nyíló, márvány keretű, bronzból öntött, A. H. monogramot mutató supraporttal kiemelt ajtó egy 27x14.5 méter alapterületű szobába vezetett. Mennyezete kazettás volt, falait limbourgi vörös márvánnyal burkolták (Speer é. n. szerk.: 65).²² A teret hatalmas, tölgyfa asztal uralta: ez volt Hitler dolgozószobája. Az asztal lapját egy hüvelyéből félig kihúzott kardot mintázó intarzia díszítette. A különleges faberakásról a Führer a következőképpen vélekedett: „Jó, nagyon jó... Ha látják a diplomaták, akik majd előttem ennél az asztalnál ülnek, félni fognak tőle.” (Speer, Albert é. n.: 125) A dolgozószobában kapott helyet az a hatalmas, márványlappal borított térképasztal is, ahol a háború alatt a helyzetmegbeszéléseket tartották; itt tájékoztatták Hitlert az aktuális katonai helyzetről, a Führer pedig innen adta ki parancsait a harcoló alakulatoknak. A terem négy aj-

²¹ A Harcos gyakorlatilag meztelen, ókori stíluselemeket felvonultató, karddal felszerelt férfialak, míg a Géniusz félmeztelen nő, aki bal kezében a római mintájú vesszőnyaláb tetején álló, sasos-horogkeresztes NSPAP-jelvényt tartja.

²² A monogramot Hans Vogel készítette. (Speer é. n. szerk.: 65)

taja felett, aranyozott mezőben allegorikus alakok voltak láthatók: a Bölcsesség, a Megfontoltság, a Bátorság és az Igazságosság (Speer, Albert é. n. : 126). Az építető szándéka szerint pusztán jelenlétükkel emlékeztették volna a külföldieket a német hatalom felsőbbrendűségére és a német nép Führerének mindenekben való tökéletességére.

A már-már hihetetlen sebességű építkezésnek és bizonyos elemek merész kivitelezésének köszönhetően – a légtalmai bunker például, ahol Hitler és Eva Braun, Joseph és Magda Goebbels öngyilkosságot követtek el, csupán szabadkézi rajzok alapján épült – Speer napra pontosan betartotta a határidőt. Sőt, egy nappal az előre meghirdetett időpont előtt elkészült az épület, amelyet a Führer úgy vehetett át, hogy akár azonnal le is ülhetett volna intarziás íróasztala mögé. (Speer, Albert é. n. : 125)

A mindent elsöprő birodalmi propaganda célkitűzéseiről és módszereiről ékesszólóan árulkodott az épület megnyitó ünnepe. A kancellária építési munkáiban közvetlenül 4500 ember vett részt, akik két műszakban, egymást váltva dolgoztak. Az ország különböző pontjain elszórva további mesteremberek, művészek, tervezők és mérnökök hada vett részt közvetlenül a kivitelezésben. Amikor 1939. január 12-én megnyílt a hivatal, valamennyiüket a fővárosba invitálták, ahol Hitler az Olimpiai Stadionban beszélt hozzájuk: „Az építészet (...) csodálatos: ha már elkészül a munka, meg is marad az emlékmű. Kitart, egészen más, mint egy pár csizma, amelyet szintén meg kell csinálni, és amelyet aztán a másik ember egy-két éven belül elkoptat és kihajít. Az épület megmarad és évszázadok múlva is tanúskodni fog mindazokról, akik megalkották. (...) A német nép képviselője vagyok! Ha valakit a Birodalmi Kancellárián fogadok, akkor azt a személyt nem Adolf Hitler magánember, hanem a német nemzet Führere fogadja – vagyis nem én, hanem általam Németország. Mindenki olyan épület létrejöttét segítette, amely évszázadokig ott fog fennmaradni és tanúskodni a mi időnkőről. Ez az új, Nagynémet Birodalom első emlékműve!” (Speer, Albert é. n. : 125–126) Hitler megnyitó beszéde a legvilágosabb hitvallás a nemzetiszocialista rendszer politikai ambícióiról, a Führer vezetői hivatásáról, s az egyértelműen ezek szolgálatába rendelt művészet – köztük a legidőállóbbnak tekintett építészet – propagandisztikus feladatairól.²³

A megnyitőünnepség után Hitler Arany Pártjelvényrel tüntette ki főépítészt, aki elsősorban gyors és pontos munkájának jutalmaként ekkor nyerte el véglegesen a Führer bizalmát és rokonszenvét. Hitler azonban nem elégedett meg ennyivel: az átvételi ceremónia után szűk körű bankettet rendezett tiszteletére, amelynek végén – mintegy különlegesen kitüntető ajándékként – egy saját maga által 1909-ben festett képpel ajándékozta meg. A vízfestmény egy precízen kidolgozott gótikus templomot ábrázolt. Az elvetélt művész – Adolf Hitler – saját művével ajándékozta meg tehát a nálánál sokkal jelentősebb alkotót, az építészt, akivel talán éppen a történelmi léptékű vízió közös művészi megközelítésének képessége fűzte a legszorosabban össze. A gesztus azonban mindenki számára egyértelműen azt is kifejezésre juttatta, hogy Speert ezentúl legszűkebb környezetéhez tartozónak számítja, olyan bizalmas kapcsolatban van vele, mint senki mással a „régibajtársak” közül – s majdhogynem barátként tekint rá.

²³ A Führer tökéletesen tudatában volt saját karizmájának, és végtelenül céltudatosan építette azt a legendáriumot, amely – reményei szerint – az őt követő politikusoknak is kellő magabiztosságot ad. A saját magát betegnek tartó Hitler ugyanis meg volt győződve arról, hogy nem fog sokáig élni. 1939-ben, az Új Birodalmi Kancellária építése közben egyszer éppen ezzel indokolta a kivitelezés szűkre szabott határidejét Speernek: „(...) ezért kell még az én életemben fölépíteni: én éltem benne és az én szellemem ruházza föl tradícióval. Ha csak pár évet élek benne, már elég lesz.” (Speer, Albert é. n. : 172) A fenti mondat azonban szöges ellentétben áll a nyilvánosság előtt hangoztatott, „hivatalos” indokkal, amely a várható diplomáciai tárgyalásokra hivatkozva tartotta szükségesnek a komplexum felépítését.

A megajándékozott érzései a dolog ellentmondásos voltát tükrözve meglehetősen ambivalensek voltak: szigorúan művészeti, szakmai szempontokat figyelembe véve a művész Speer a következő véleményt fogalmazta meg a festményről: „Semmiféle érzélem nem látszik rajta, nincs egy ecsetvonás, amelyet szenvedéllyel húzott volna meg. De nem csak az ecsetkezelésből hiányzik minden egyéni, a kép, a tárgyválasztás, a halvány színek és a közömbös perspektíva által Hitler ezen korai életszakaszának hamisítatlan tanúja; minden ebből az időből származó vízfestménye lélektelennek hat.” (Speer, Albert é. n.: 127) A lesújtó tartalmú kritika ellenére Speer az ajándékozás gesztusáról még évtizedekkel később, emlékiratainak megírásakor is a legnagyobb tisztelettel beszélt,²⁴ és az itt alkalmazott retorika az, amivel igazán elárulja magát. Elárulja azt, hogy a nürnbergi per, a két évtizedes spandau fogság és a nemzetiszocialista vezetők – élükön természetesen magával a Führerrel – napvilágra került bűnei ellenére sem képes érzelmileg elszakadni attól az embertől, aki világhírűvé tehetette volna őt, aki a világ legnagyobb feladatával bízta meg, és akivel – egyedül a földkerekségen – kötetlenül, barátként tudott beszélgetni. Ezt támasztja alá a következő epizód is, amelyet Gitta Sereny történész idézett fel. Még 1938 folyamán Karl Hettlage, aki a Generalbauinspektorat gazdasági szakértője volt, igen különös dolgot mondott az építésznek. Amikor Speerrel és Hitlerrel hármásban tanulmányozták a terveket és a maketteket, Hettlage – persze már a Führer távozása után – így szólt főnökéhez: „Tudja, mi maga? Hitler reménytelen szerelme.” (Sereny 1998: 173) Valóban Speerben minden megvolt, ami Hitlerből hiányzott, de amilyen mindig is szeretett volna lenni. Jómódú, polgári családból származott, egyetemet végzett – ráadásul építészdiplomát szerzett – ezen kívül magas volt, fiatal, jóképű – és nem utolsó sorban német, nem pedig osztrák. Amikor évtizedekkel később Gitta Sereny emlékeztette az egykori birodalmi főépítészre erre az epizódra, megkérdezte tőle azt is, hogyan reagált erre a megállapításra. Speer így válaszolt: „Boldog voltam. Hogy hízelgőnek éreztem-e [Hettlage megjegyzését]? Nem, csak örültem neki.” (Sereny 1998: 173–174)

Welthauptstadt Germania tervei elkészültek, a világ új fővárosa immár készen állt arra, hogy a papírról kilépve, a valóságban is testet öltjön. Nem a nagyság, a hatalom, a gazdasági potenciál és az erő építészeti eszközökkel való demonstrálásához alkalmazott, minden természetességet nélkülöző, megalomán méretek, vagy a technikai kivitelezhetőség nehézségei okozták vesztét, és nem is a minden bizonnyal irtózatossá rúgó költségek akadályozták meg az építkezéseket. Maga az építészeti reprezentációt tápláló hatalmi struktúra, a nemzetiszocialista diktatúra és ideológia bukott el, a rendszer, amely értelmét és célját adta, amelynek szolgálatában állt, amelynek mindenképp fölé álló uralmát és dicsőségét lett volna hivatott hirdetni. *Welthauptstadt Germania* el nem készült épületeinek építészeti dokumentációja történeti szempontból elsősorban talán nem is valóságos építészeti alkotások rajzi formában fennmaradt emlékeként értékelhető. Nem elsősorban olyan műalkotásokat idéz, amelyek bizonyos művészi megoldásai és technikai részletei a hordozott ideológiától függetlenül is elismerést válthatnának ki. Ha megépültek volna, nagy valószínűséggel akkor sem váltak volna az épített örökség jó szívvel – akár eredeti funkciójukat megőrző, akár új feladatot betöltő – tovább használt elemeivé, nem váltak volna a múlt akár történelmi, akár művészeti értelemben megbecsült, továbbélő emlékeivé. Inkább egy ma is érthető, s máig kísértő üzenet hordozói. Az üzenet pedig – az építetők szándéka szerint – az egész akkori világnak, a közeli és a távoli jövőnek szólt, s hirdette a nemzetiszocialista rendszer világhatalmi ambícióit, s emlékeztetni volt hivatott a Hitler nevével fémjelzett „aranykorra”. „Azért építkeztünk, hogy koromnak szellemét az utódokra hagyományozzam. A történelem nagy korszakaira csak a monumentális építmények emlékeztetnek” – hivatkozott egy helyen Speer a Führer építészeti motivációját talán a legjobban jellemző tényezőkre. (Speer, Albert é. n.: 64)

²⁴ „(...) megtisztelt egyik fiatalkori vízfestményével.” (Speer, Albert é. n.: 127.)

Welthauptstadt Germania építészeti tervei azonban történelmi távlatban ennél szélesebb körű értelmezést is lehetővé tesznek. Az írott és egyéb vizuális forrásokkal egyenértékű tudósítói ugyanis hordozott ideológiájuknak, miközben szinte kortól és ideológiától függetlenül vallanak a totális hatalmi rendszerek propagandájának struktúrájáról, széleskörű hatásmechanizmusáról. Ennek pedig a tömegeket elkápráztatni és befolyásolni képes reprezentációs célú építészet minden esetben kiemelten fontos eleme.

IRODALOM

- Hamza Gábor (1999) A „Harmadik Birodalom” eszméje a német filozófiai és politikai gondolkodásban. *Magyar Tudomány*, 1999/7. 779–787.
- Hamza, Gábor (2013) The Idea of the 'Third Reich' ('*Drittes Reich*') in German Legal, Philosophical and Political Thinking in the 20TH Century. *The Western Australian Jurist*, 2013/4. 255–272.
Online elérés: <http://classic.austlii.edu.au/au/journals/WAJurist/2013/9.pdf>
Utolsó hozzáférés: 2019. 05. 06.
- Huber, Ernst Rudolf (1963) *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*. Stuttgart, Kohlhammer.
- Kershaw, Ian (2003) *A Hitler-mítosz*. Budapest, Kortina.
- Krier, Léon (1985) *Albert Speer architecture*. Bruxelles, Archives d'Architecture Moderne.
- Meggyesi Tamás (2005) *A 20. század urbanisztikájának útvesszői*. Budapest, Terc.
- Nachama, Andreas (2010szerk.) *Berlin 1933–1945. Between Propaganda and Terror*. Berlin, Topographie des Terrors.
- Schäche, Wolfgang (2008 szerk.) *Mythos Germania. Shadows and Traces of the Third Reich*. Berlin, Berliner Unterwelten.
- Sebők János (2006) *Az ítélet napja*. Budapest, Népszabadság Könyvek.
- Sereny, Gitta (1998) *Albert Speer küzdelme az igazsággal*. Budapest, Európa.
- Speer, Albert – Wolters, Rudolf (1940szerk.): *Neue Deutsche Baukunst*. Berlin, Volk und Reich.
- Speer, Albert (1999) *Spandau börtönapló*. Budapest, Interpress.
- Speer, Albert (é. n.) *Hitler bizalmasa voltam*. Budapest, Zrínyi.
- Speer, Albert (é. n. szerk.) *Die Neue Reichskanzlei*. München, Zentralverlag der NSDAP.
- Steiner, Dietmar (2015szerk.) „*Wien. Die Perle des Reiches.*” *Planen für Hitler*. Wien, Architekturzentrum Wien.
- Szabó Levente (2008) Kisajátított építészet. In.: Kerékgyártó Béla (2008szerk.) *Berlin átváltozásai*. Budapest, Typotex. 141–175.